

OMFB Rendszerelemzési Iroda

A társadalom részvétele a környezetvédelemben

Sólyom László

Budapest, 1986. április

OMFB Rendszerelmzési Iroda

A társadalom részvétele a környezetvédelemben

Sólyom László

Budapest, 1986. április

Készült az OMIKK házi nyomdájában
Budapest, I., Gyorskocsi u. 5-7.
Felelős vezető: Tóth Károly

I.

A környezetvédelem elképzelhetetlen társadalmi részvétel nélkül.

A "társadalmi szervezetek és az állampolgárok" közreműködése hazai környezetvédelmünknek is alapvető tétele - sőt az "emberhez méltó környezethez való" jog ellensúlyaként törvényszabta kötelesség. Az ilyen általános elvekben könnyű egyetérteni. Az igazi probléma - mint már Hegel mondta a szabadságról - a "kivitel módja". Mivel környezetvédelmünk eleve későn szerveződött meg, és szükségképpen kimerül a tornyosuló bajok elleni küzdelemben, az alapkérdések tisztázatlanok maradtak. Így amíg a társadalmi részvétel is gyakorlati problémaként /ujabb bajként?/ nem jelentkezett, senki nem gondolkozott el azon, hogy e vonatkozásban hogyan kellene "az ész alapelveit konkrétan megragadni".

Ma már azonban itt zöldellnek a különféle környezetvédelmi mozgalmak. Csattognak a metszőollók; egyesek baltát köszörülnek, mások türelemre intenek. Meggyőződésem, hogy a társadalmi részvétel megoldásához legelőször is nyilvánosságra van szükség. A szolgálati használatra szánt jelentések illetve másrészt a mendemondák bezáruló köre ebben a vonatkozásban éppoly káros, mint egyébként. A tisztázás második lépcsőjét - legalábbis számomra - az egyértelmű jogi feltételek és garanciák jelentik.

Az alábbiakban tehát eseteleírás és problémakatalógus következik a környezetvédelemben való társadalmi részvétel kísérleteiről. A legégetőbb kérdést, a különböző típusu spontán mozgalmakat fogom tárgyalni. Fontos azonban látnunk, hogy a KISZ és a Népfront

környezetvédelmi szervezetei, illetve a meglévő "régi" természetvédelmi egyesületek is e témakör főszereplői. Az ő szerepüket és együttműködésüket az új mozgalmakkal szintén szükséges lenne elemezni.

A spontán környezetvédelmi mozgalmak jelentkezése az utóbbi évek politikai fejlődésének része. Magától értetődik tehát, hogy csakis a gazdasági és területi önállóság megnövekedésével illetve - az érem másik oldalaként - a participáció kiépítésével összefüggésben lehet értelmezni. Bár a környezetvédelem gazdasági kérdés is, sőt nálunk a gazdasági érdekek /tul/nyomása alatt áll, a környezetvédelemnek ez az oldala általában homályban marad, és a részvétel kérdése sem élvezi azt a nagyobb mozgásteret, ami az ilyen kísérletezéseknek a gazdasági szférában /szemben a politikával/ kijár.

A környezetvédelmi mozgalmakat a változások két fontos elemével lehet összekapcsolni: az egyesületalapítások föllendülésével, illetve a polgár-kép megváltozásával.

Az egyesületek említése annyiban indokolt, hogy e mozgalmak nem egyszer megpróbálkoznak egyesületalapítással. Helyesebb lenne azonban általában az autonóm társadalmi alakulatokról és szervezeti problémáikról beszélni. Nem véletlen persze, hogy a hivatali és a közvéleményben is tuhangsúlyozzák az egyesületeket. Ebben egyrészt még mindig a legalitás-illegalitás körüli bizonytalanság, félelmek és rossz beidegződések mutatkoznak meg. Másrészt hatóság és állampolgár hajlamos azt hinni, hogy az egyesület az autonóm mozgalom egyetlen és szükségszerű jogi kerete. Pedig a helyzet bonyolultabb. Tény, hogy az egyesületi státusz bizonyos esetekben szimbolikus jelentőségű lehet - egy-egy ügy vagy mozgalom elismerését jelentheti. /Az "elismerés" azonban szintén bizonytalan fogalom./

A reform-utáni nem-hobby egyesületek keletkezésüknél és témájuknál fogva módosíthatják az igazgatás korábbi egyirányú sémáját.

Bár a tényleges hatalom nem csökken számottevően, hiszen felelős egyesületi jogunk széleskörű hatósági beleszólást tesz lehetővé az egyesület ügyeibe, számolni kell a nyilvánossággal és a más véleményt védő jogi garanciákkal. Az ilyen módszerbeli változásnak pedig a bürokrácia természeténél fogva ellenáll.

Ugyancsak alapvető átállást kíván meg az igazgatástól, ha az elvben annyiszor példaképnek állított "aktív, felelősen politizáló állampolgár" egyszer csak valóban megjelenik a színen. A hagyományos apparátus-polgár viszony nem órá van szabva. Mire gondolt ugyanis a hivatal, amikor az állampolgár részvételéről volt szó? Példánk környezetvédelmi, de általános érvényű. Az OKTH-nak a hetedik öt éves tervre szóló koncepciója kimondja, hogy mind a társadalmi szervek, mind a különböző egyesületek, öntevékeny lakossági csoportok szerepének "további növelése" szükséges. Ami azonban az eddigieket illeti, annak modellje az, hogy a társadalmi szervek mozgósítják a munkahelyi és lakóhelyi kollektívákat az államilag kitűzött feladatok támogatására. Ezen túlmenő aktivitás a helyi szennyezések jelzése lehet /mert ez költségkímélő/. A polgár kompetenciájába nyilvánvalóan csakis a bornirt privátszférán belüli ügyek tartoznak: például ne szemeljen, illetve szedje föl más szemetét. Ezt az "alattvalói környezetvédelmet" javasolták az ELTE Természetvédelmi Klubjának. Kifejezetten így utasítja rendre az OKTH előterjesztése is az állampolgárt, aki a fogyasztói, taktikai szintet túllépve, stratégiai kérdésekhez, beruházási döntésekhez szólhat volna hozzá. Az OKTH felrója a polgárnak, hogy "érzékenyen reagál" Gabcsikovára, Szársomlyóra és más "nyilvánosságot kapó" //környezeti problémára - bezzeg "a követelmények támasztása nem jár együtt a saját napi tevékenység kritikus megítélésével, a követelményekhez hasonló felelősségvállalással". A félreértés tökéletes: mintha itt összemérhető részvételi típusokról lenne szó! De a félreértés végzetes is lehet, ha megtagadja a demokrácia segítségét a környezetvédelemtől.

II. A mozgalmak

A tanulmány esetleirő része három mozgalmat mutat be: a gabcsikovo-nagymarosi vizlépcső /GNV/ környezetvédelmi problémái által kiváltott viták spontán társadalmi részét; a dél-baranyai Szársomlyó elbányászásával végveszélybe került természeti értékek megmentésére indult akciót; s végül a Dorogon tervezett veszélyeshulladék-égető telephelyével szembeni helyi ellenállást. Látható, hogy más-más fajta konfliktusokról van szó - előrebocsátom, hogy a mozgalmak is különféle típusuak. Kiválasztásuk mellett szól emellett az is, hogy ezek a mozgalmak a legismertebbek, s maguk a problémák széles, hivatalos nyilvánosságot is kaptak. Ez egyben lehetővé teszi, hogy csak a mozgalmakkal foglalkozzam, s az alapul szolgáló konfliktust csak a legszükségesebb mértékben érintsem.

A Duna-mozgalom szinte minden tekintetben rendkívüli, mint ahogy rendkívüli maga a probléma is, mind a természetbe való beavatkozás, mind a környezeti, társadalmi és politikai hatások méreteit /és bizonytalanságát/ nézve. A nem egyszer ügydöntővé vált szlovák és osztrák érdekeltség az erőmű megépülésében, másrészt a Hainburggal való műszaki és környezetvédelmi összefüggés a nemzetközi érdeklődést is a mozgalomra irányította. E sajátosságok mellett a Duna-mozgalom mégis általános jelentőségű a magyarországi környezetvédelmi mozgalmak számára: példátlan méretei megkerülhetlenné tették a társadalmi részvétel problémáját, a mozgalom módszerei pedig általános tanulságokat nyújtanak.

Ugyanakkor nyilvánvaló, hogy tipikusak a Szársomlyó-Dorog nagyságrendű helyi konfliktusok lesznek. Small is beautiful - ám a "kis ügyek" nem könnyebbek, hanem mások. Már az is kérdéses, mitől lesz egy probléma kicsi vagy helyi. Hiszen a csak egy helyen honos növényfaj kipusztulása nem lehet helyi ügy; nem is szólva arról, hogy Szársomlyó veti fel a legtisztábban a környezetvédelem megoldatlan és alapvető értékproblémáját: miért kell - egyáltalán kell-e? - néhány szál virágért gazdasági áldozatot hozni?

Amíg pedig az alapkérdések tisztázatlanok, minden konkrét ügy elvi ügy. A kézenfekvő politikai értelmezés - kisebb méretek, könnyebb kezelhetőség - sem egyértelmű. Amíg arról van szó, hogy a részvétel a politikai mechanizmus részévé váljon, minden próbálkozás és kimenetele szimbolikus értékű. A kis ügy elvileg nagyobb siker-, illetve kompromisszumképességével szemben pedig a szűkebb nyilvánosság és a helyi hatalom tulkapásainak viszonya áll. A helyinek minősített környezeti érdeket viszont könnyen elsöpri az "országos" érdek.

Mivel az egyes részvételi próbálkozások minden különbözőségük ellenére is egymást átfedő problémákat vetnek fel, először ismertetném az egyes mozgalmak történetét, s utána néhány közös problémájukat.

1. A Duna

A Duna-mozgalom 1984. elején bontakozott ki annak az aktivitási hullámnak a csúcán, amely 1979-80-ban indult a GNV felülvizsgálatára.¹ A szakmai viták 1983-ra érték el csúcspontjukat.

Bár Vargha János már 1981-ben az Uj Tükörben, illetve a Valóságban a legszélesebb nyilvánosság elé tárta a problémákat, a viták 1984-re kerültek ki a szakmai körökből; 1984 a vitafórumok és előadások éve. A Magyar Építőművészek Szövetsége 1984. évi közgyűlése határozatban hívta fel az illetékeseket a tervek felülvizsgálatára, s konkrét alternatív javaslatot is adott /Nagymaros elhagyásával/. Az ELTE Bölcsészettudományi Karának KISZ bizottsága javasolta, hogy a KISZ KB szorgalmazza a nyilvánosság előtti korrekt szakmai vitát, és ha ennek eredménye elutasító, foglaljon állást a vizlépcsők ellen /1984. március 20./. November 22-én a budapesti Városszépitő Egyesület Közgyűlése kérte fel az elnökséget, hogy szerezzen be információkat a GNV hatásáról a főváros vizellátására. Több vitát leállítottak. Ez a Duna-mozgalom első szakaszának környezete.

1984. február végén Vargha János előadást tartott a Rakpart Klubban a vizlépcsőkről. Ezen az eredetileg pódium-vitának tervezett esten a vizügy képviselője nem jelent meg, - ott voltak viszont a GNV-t ellenző neves, idősebb szakemberek, akik szintén elmondták álláspontjukat. A szenvedélyes vitában fölmerült egy társadalmi bizottság megalakításának gondolata is. A klubest bezárása után ennek megbeszélésére együtt maradt 20-25 érdeklődő. Ezzel elkezdődött a Duna-mozgalom.

Ez a spontán indulás meghatározta a mozgalom kezdeti tevékenységét is. A véletlenszerűen összejött, szakmailag is heterogén csoport - azon kívül, hogy elkeresztelte magát a "Bizottság a Dunáért" névre - szervezeti kérdésekkel és tervekkel nem foglalkozott. Valószínű, hogy a Bizottság léte csak az egyéni akcióknak adott új dimenziót - ez azonban döntőnek bizonyult. A mozgalom kezdő tevékenysége előadások szervezése és az aláírásgyűjtés megindítása volt. Így a Bizottság nevéhez fűződött, hogy kielégítette az óriási információéhséget, s egyben szította is: a vitáknak hirtelen nőtt a szimpatizánsok és a tenniakarók tábora, akik újabb információkat igényeltek. Az előadások közönségéből mintegy háromezrészlet létszámu, tágabb kör alakult ki. Tagjai be akartak kapcsolódni a későbbi akciókba, s hívásra valóban mindig össze is jöttek. Ezek az előadások lényegük szerint nem szakmai fórumok voltak, hanem a társadalmi részvétel - és alapja: a korrekt és többoldalú információ - iránti igény kifejezői és persze megvalósítói. Ezt az új jelenséget a vitán való részvételt kisebb rosszként vállalni kényszerült GNV támogatók nem értették meg. Az előadások leállítása, beszámoló jelentések gyártása már ekkor elkezdődött.

Az információéhség és a tenniakarás nem korlátozódott az előadásokat hallgató egyetemi körökre. Az ezzel a társadalmi igénnyel való szerencsés találkozás segítette átütő sikerre az aláírásgyűjtést. A mozgalom kikerült a pesti értelmiség köréből, csatlakozásukkal több mint tizezren tettek is valamit a Duna-táj védelmében. Az aláírások egy, az országgyűlésnek és a kormány-

nak címzett levél alá kerültek, amely "létfontosságúnak tartotta" a vizlépcsőrendszer építkezésének leállítását és "olyan tervek kidolgozását a közös Duna-szakasz szabályozására, amelyek figyelembe veszik a folyam ökológiai, társadalmi és gazdasági szerepét, mindenekelőtt a két ország lakosságának ivóvizellátását."²

Az aláírásgyűjtés kiélezte annak problémáit, hogy a mozgalom te-
rebélyesedik, de nem strukturálódik. Az alapítók megfogalmazta
levélen kívül más iverk is megindultak, meg nem beszélt, egyéni
akciókat folytattak a Bizottság nevében. Másrészt a beindult
"természetadta" akciókon kívül további teendőkbek sem volt
hiány.

Ebből a helyzetből a sorok rendezése, az egyesületalapítás látszott
kiutnak. Sokak szemében ez a mozgalomnak egyértelmű legalitást és
hivatalos súlyt is adott volna. Az ötlet már március végén fel-
merült, 28-an bejelentették az egyesületszervezés megkezdését az
OKTH-nál. A mozgalom súlypontja lassan áttevődött a Bizottságról
az egyesületalapításra. 1984 tavasza - a zajos előadások és a jól
haladó aláírásgyűjtés mellett - ennek a szerveződésnek várakozás-
teli légkörében telt. Egy résztvevő iparművész megtervezte az ismert
jelvényt, a fehér körben megszakadt kék hullámvonalat, amelyet
azóta is sokan hordanak. Az egyesületszervezés fontosabb esemé-
nyeiről szóló tájékoztatókra mindig összegyűlt többszáz leendő
tag. Magasrangú politikusokkal való tárgyalásokon úgy látszott,
hogy az egyesület céljával szembeni aggályokat sikerül eloszlatni.
A szervezők közötti vitában lassan kialakult a leendő Dunatáj
Tájvédelmi Egyesület profilja. /Szakmai fórum, illetve érdekkép-
viselet./ Maga az OKTH viszont előbb gondolkodási időt kért,
majd azt állította, hogy az egyesület felügyeletére nem illetékes.
Végül június 27-én Gonda György államtitkár, az OKTH akkori el-
nöke mégis tárgyalt a szervezőkkel, és az egyesület megalakulásá-
ról elvi megállapodás született. Gonda György azonban hamarosan
nyugdíjba vonult, és az OKTH a továbbiakban nem volt tekintettel

a tárgyaláson történetekre. Ujabb formai kifogásokat támasztott, sőt közölte, hogy az eddigieket sem tekinti egyesületszervezés szabályszerű bejelentésének. Ilyen körülmények között a mozgalom nem akart tovább próbálkozni. Az egyesületalakítás mozgósító célja elenyészett, sokan elmaradtak, s akik folytatták, a további utat többféleképpen képelték el.

A mozgalom egyik ága a Duna Kör név alatt jelentkezett újra; a sajtó teljes hallgatásának idején továbbra is tájékoztatott a vizlépcső ügyéről. Dokumentumokat tett közzé vitaanyagokból, a történeti-politikai háttérrel, nyomon követte a hainburgi eseményeket. Másrészt a Duna Kör, amelyben sok szakember vett részt, további kitűnő szakmai kapcsolatokat és háttérrel épített ki. 1984 végétől már itthon, s egyre inkább külföldön is, Duna Körként emlegették a mozgalmat. 1985. októberében a Duna Körnek ítéltek az "alternatív Nobel díj"-ként ismert Right Livelihood Award-ot, amelyet a Duna Kör képviselője december 9-én vett át a stockholmi parlamentben. A díjjal a résztvevők személyes elkötelezettségét értékelték, de egyben azt is el akarták ismerni, hogy szocialista országban is lehetséges spontán környezetvédelmi mozgalom. A díjjal járó összeggel a Duna Kör a Dunatáj ökológiai kérdéseinek tudományos kutatását kívánja támogatni; jelenleg még folynak a tárgyalások a Magyar Tudományos Akadémiával a Duna Kör Alapítvány felállításáról.

A Duna Kör az alternatív Nobel-díjat az egész eddigi Duna-mozgalom elismerésének tekintette. Ez az azonosítás visszatekintve helytálló. Nem hagyható viszont figyelmen kívül, hogy az 1985. augusztusi kormányhatározat a munkák folytatásáról a mozgalmat ismét új helyzetbe hozta, s még nem látható át, hogy milyen válaszok születtek. Nyilvánvaló, hogy a mozgalom célját újra át kellett gondolni. A Duna Kör nem reagált azonnal és nyilvánosan. Az Alapítvány terve arra utal, hogy a Kör a szakmai-tudományos kritikát erősíti. Másrészt nem mondott le arról, hogy felhívja a hazai és a nemzetközi nyilvánosság figyelmét a hivatalos infor-

mációk egyoldaluságára. Mig a Duna Kör hallgatott, három új kezdeményezés jelentkezett: egy nyilvános vitát és azt követően népszavazást követelő aláírásgyűjtés /a teljes elutasítás politikáját folytatta/; a "Kékek" levél-akciója, amely az ügy országgyűlési vitájára szólítja föl a képviselőket; valamint "a Duna barátai" aláírásu szórólap, amely - egyébként több korábbi illetve jelenleg is fönntartott hivatalos javaslattal összhangban - a nagymarosi vizlépcső elhagyására szólít fel. Feltűnő, hogy mindhárom akció épít a demokratizálás közjogi programjára /népszavazás, választott testületek szerepének növelése/. Kettejük kész reálpolitikus kompromisszumra is: menteni a még megmenthetőnek vélt Dunakanyart. Végül az új helyzethez tartozik az osztrák hitel energetikai és politikai problémájának tudatosítása is.

A Duna-ügy társadalmi visszhangja az "Élő Szigetköz" akció is. Ez az ELTE KISZ Természetvédelmi Klubjának, valamint mosonmagyaróvári, debreceni és kecskeméti agrártudományi egyetemistáknak programja a Szigetköz természeti értékeinek a felmérésére és az építkezés közben a környezetvédelmi előírások betartásának nyomonkövetésére.³

b/ A Szársomlyó

A Szársomlyó-ügy azóta "ügy", amióta 1984 őszén az ELTE KISZ Természetvédelmi Klubja a nyilvánosság elé vitte, hogy az egyedülálló tájképi, geológiai, botanikai és állattani értékeket⁴ a /részben természetvédelmi területen folyó!/ kőbányászat akadálytalanul pusztítja. Itt is régóta - már 25 éve - folyt a szakmai tiltakozás és a hivatalok közötti huzavona. De a kőbányászat gazdasági érdeke mindig győzött a természetvédelem fölött, a bányát folyamatosan bővítették, a legutóbbi 100 millió forintos rekonstrukció a botrány kitörésekor éppen befejezés előtt áll.

Az utolsó egy évben azonban több történt a természetvédelem érdekében, mint az előző harmincban. Elkészült egy - ezuttal az ügyben érdektelen szerv által szervezett, széleskörű és objektív-hatástanulmány, amely többféle lehetséges döntés következményeit is végigelemzi; továbbá remény van a bányaművelés korlátozására, majd megszüntetésére; másfelől pedig a hegy bioszférarezervátummá nyilvánítására, ami fokozottan védett státuszt jelentene.

Nevetséges lenne mindezt egyedül a mozgalom érdeméért feltüntetni. A teljes sakktáblát még csak nem is vázolhatjuk. A győzelem - ha lesz - az OKTH nagy előretörését jelenti. Mégis fel kell tennünk a kérdést: történt volna-e egyáltalán valami a Természetvédelmi Klub nélkül? Az előzmények ismeretében biztos vagyok benne, hogy nem, a Szársomlyó elpusztult volna.

A társadalmi mozgalom itt azt a katalizátor-szerepet játszotta, amit normális körülmények között játszania kell: az ügyet a nyilvánosság elé tárja, korigálja a különféle hivatalos álláspontok célzatos beállításait és elhallgatásait, az illetékesek cselekvésre készíti, a döntésre a közvélemény informálásával nyomást gyakorol, s végül saját szakértői apparátusát az együttműködésre felajánlja.

De társadalmi mozgalom-e a Természetvédelmi Klub akciója? Hiszen a Klubnak nem ez az egyetlen, sem a fő tevékenysége; a Szársomlyóval csak a botanikusok egy része foglalkozott. A jellegzetesen "mozgalmi" propaganda-terv csak 1985 végére valósult meg. A Klub természetesen felhasználta érvelésében, hogy a kőbányászat Nagyharsány lakóira is elviselhetetlen terheket hárit. De a faluban tartott előadásuk a növények pusztulására koncentrált. Meg sem próbálták a helyi elégedetlenséget megszervezni - noha a községet a bánya miatt a hatályos jog szerint több okból is lakhatatlannak kell minősíteni.⁵

A - saját elnevezésük szerint - "akció" társadalmi mozgalom-jellegét végülis a szakértelem és a nyilvánosság adta. A társadalmi mozgalom ugyanis nem szükségképpen tömegmozgalom. A jó ügyben járó szakember számíthat kollégái támogatására, ezen a nagyon messze nyúló láthatatlan hálózaton át információk és adatok áramolnak, támogatás érkezik. A nagyközönség tájékoztatására pedig a Klub rendelkezésére állott az Élet és Tudomány "Te is Védj" rovata, ahol a mozgalom alapcikke megjelent⁶ és a Pécsre tervezett Szársomlyó-vitát is meghirdették. S mikor az ujságok /ebben az ügyben is/ bezárultak - ti. arra az időre, míg az erővonalakat hivatalosan nem tisztázzák - a Klubnak megmaradt saját nyilvánossága: a Természetvédelem című lap, amelyet még az akkori kisebb példányszámban is ezernél többen olvastak /ez a szám mára elérheti a háromezret is/. Egyebekben azonban a Klub a státuszából kinálkozó hivatalos utakat és kapcsolatokat akarta felhasználni - elsősorban társadalmi szervek közbenjárását -, másrészt bizott abban, hogy jogi eszközökkel helyre tudja állíttatni a törvényes védettségnak megfelelő állapotot.

A Klub akcióját megelőzte egy klubtag egyéni próbálkozása. Dr. Száraz Péter botanikus, a hegy régi kutatója 1984. szeptemberében közérdekű bejelentést tett az OKTH-hoz, mert a bánya fejtési frontja elérte a védett növényeket. A válasz érdemi intézkedést nem ígért. Ezután a Klub bejelentést tett a KISZ KB Ifjúsági Környezetvédelmi Tanácsához; megjelentette az Élet és Tudományban a problémát feltáró cikket; valamint 1984. november 23-ra nyilvános tanácskozást szervezett Pécsen a Janus Pannonius Tudományegyetem kollégiumában a védett terület helyzetéről. A rendezvényt az OKTH, a KISZ és az egyetem először támogatta, majd közvetlenül előtte fordulat történt: a részvételt a legérdekeltebbek, a természetvédelmi hatóságok illetve a bánya lemondták, a tanácskozás elmaradt.⁷

Feltehető, hogy időközben az a nézet került tulsúlyba, hogy a Szársomlyóról tervezett beszélgetés az "ellenzék" akciója, amellyel a Nagyharsányban sosem járt pécsi egyetemistákat akarják felbujtatni. Ennek megfelelően nyomást gyakoroltak a helybéli szervezőkre hogy leválasszák őket, a pécsi és budapesti szervezők után pedig a rendőrség érdeklődött. Bár a nyomozás gyorsan elpukkant, ez a hozzáállás a helyi hatóságok megnyilatkozásaiban még félév múlva is dokumentálható.⁸ Az ellenakcióhoz tartozott egy hosszú cikk a karácsonyi Dunántuli Naplóban, amely szerint a magyar kikericset sem a bánya terjeszkedése, sem a robbantások nem fenyegetik. Ugyancsak szerepelt néhány mondatos megnyugtató egy januári TV Híradóban is. S végül egy krimi: 1984 decemberében betörték az OKTH pécsi felügyelőségére, és a betörő Szársomlyó-aktákat lopott!⁹

A KISZ Természetvédelmi Klubja a Természetvédelem 4. számában 1985. februárjában közreadta a Szársomlyó-ügy dokumentumait. Álláspontunk simu nyilatkozatában felrója az illetekeseknek a rendezvény megghusítását, a közvélemény hamis tájékoztatását /Dunántuli Napló-cikk!/ a problémák elkenését /a Zöld telefonban/, és a tényleges együttműködési készség hiányát. Továbbra is szükségesnek tartja a tények és vizsgálati eredmények nyilvánosságát, följánlja szakértői közreműködését. A pécsi természetvédelmi hatóság cáfol - a vita a 6. számban folytatódik. Nyárra a Magyar Nemzet is interjúkat, majd - a természetvédők oldaláról - olvasói levelet közöl.¹⁰

Az akcióról sokan tudnak, a kifejtetben azonban szerepe volt egy másik szálnak is. A Klub komoly fegyvere volt, hogy ismerte a bányatelek kialakítása és a bánya működése körüli szabálytalanságokat, egy be sem jelentett cseppkőbarlang elbányászását, a természetvédelmi terület törvényellenes csökkentését stb., közzétette a felelősök nevét és vizsgálatot követelt. A Klub ügyvéddel törvényességi kérelmet készítettett és készült benyújtani a legfőbb ügyésznek. Akkor ajánlotta fel a Népfront közreműködését S. Hegedüs

László akkori alelnök, aki egyben azt kérte, hogy a viták ne kerüljenek a nyilvánosság elé. Mivel a Népfront jogászai szerint a törvénysértések elévültek, az ügy a jogból a politika szférájába került. A Népfront az egyik miniszterelnök-helyetteshez fordult, konkrét javaslatokat terjesztett elő a bányászat korlátozására és a természetvédelmi terület fokozott védelmére 1985 június elején. Javasolta "az ügyben önzetlenül és kitartóan ügyködő KISZ szervezet" munkájának elismerését és bevonását a védelmi munkákba.

A nyilvános fordulat 1985. szeptember 3-án következett be. Az érdekeltek találkozájára végre sor került, méghozzá a Szársomlyón, az OKTH új elnöke, Ábrahám Kálmán meghívására. Az OKTH a minisztériumokkal már egyeztetett programmal érkezett, amely szerint a természet- és környezetvédelem érdekeit a gazdasággal egyeztetni lehet és kell. A meghirdetett kompromisszum tulmutat azon a konkrét alkalmazáson, hogy a nagyharsányi bánya termelését mikor és mennyire korlátozzák. A kompromisszum ugyanis, ha kölcsönös engedményként értelmezzük, óriási előrelépés a teljes visszaszorításhoz képest, amit a természetvédelem korábban elviselni kényszerült. Az új törvényt a hegy tetején átvevők egyáltalán nem siettek köztáblákra vésni - az "érdekegyeztetés", "tompuló ellentétek", "példamutató megegyezés", "józan kompromisszum" sokkal inkább a hirtelen megsokasodó ujságcikkek szalagcimeiben olvashatók.¹¹ Még nem dönt el, hogyan sikerül az elvet a gyakorlatban megvalósítani. A tanácskozáson résztvevő bányapártiak a konkrét egyeztetési elképzelések ellen igen sok kifogást hoztak fel.¹² A döntés alapjául szolgáló hatástanulmány mindenesetre rendkívül rövid idő alatt létrejött - vitája jelenleg folyik. A bánya bejelentette, hogy más szakértőkkel saját tanulmányt készített.

A Klub közreműködött a hatástanulmány elkészítésében és társadalmi vitájában. Példáink közül /mindeddig/ csak ez a mozgalom volt sikeres. Programja hivatalos programmá vált - ami azonban nem jelenti azt, hogy a mozgalom betöltötte feladatát. Önállóságára a végső megegyezés és a végrehajtás során is szükség lesz. A bonyolult érdekhálóban egyedül a Klub van csakis a természetvédelemnek elkötelezve.

3. Dorog

1984. november 22-én rendkívüli tanácsülést tartottak Dorogon. A napirend: "tájékoztatás" a városban felépítendő gyógyszeripari hulladék-égető műről. Itt hallottak a tanácstagok először arról, hogy a telepítési tanulmányterv szerint az égetőmű a város belterületére, a Kőbányai Gyógyszergyár dorogi gyáregysége mellé kerülne, 5-800 méterre a szélirányban fekvő lakóházaktól. Itt derült ki az is, hogy a tájékoztatás után szavazniuk kell az engedély kiadásáról. Szóba se jött, hogy más telephelyet is megvizsgáltak volna; az esetleges veszélyek is csak külön kérdésre kerültek elő. A tanácstagok megtudhatták, hogy nem lehet előre megmondani, mit fognak égetni és mi távozik a kéményen, hogy a lakott területtől való 1000 méteres kötelező védőtávolság alól már megadták az egyedi felmentést, hogy a tervben, üzemzavar esetére, egy szűrő nélküli szükségkémény is szerepel /Dorogon gyakori az áramszünet!/. A tanácsülés kis szótöbbséggel végülis megadta a telepítési engedélyt, noha további információkat is kérhetett volna.

A következő két napon azonban a dorogi üzemekben, az utcákon és üzletekben aláírásgyűjtés folyik. Kétezer tiltakozó aláírás van a Népfronthoz eljuttatott levél alatt,¹³ Haimér Imre akkori országgyűlési képviselő postaládájába 500 aláírással ellátott tiltakozást dobnak be, külön levélben kérve, hogy képviselje választói érdekét. Ugyancsak levelet ír a képviselőnek két gyermekorvos, akik már több tanulmányban kimutatták, hogy a dorogi szennyezett levegő miatt a gyermekek légúti megbetegedései, illetve fejlődési rendellenességei az országos átlag többszörösét teszik ki.¹⁴

Noha az aláírásgyűjtést rögtön jelentik a pártbizottságnak, nem lép közbe senki; és később a sajtó is kommentár nélkül említi, /mintha politikai kulturánk magától értetődő része lenne máris/¹⁵.

Am mire a sajtó öt hónap mulva megszólal,¹⁶ már lefutott a társadalmi részvétel egy érdekes kísérlete: széleskörű spontán tiltakozásból kinőtt "társadalmi bizottság", amelyet a hivatalos szervek elfogadnak tárgyalópartnerként - majd megtagadnak, mivel nem tölti be a hivatalos részről neki szánt megnyugtató szerepet, és mert érdemi kompromisszum-javaslatával /más telephelyek/ a hivatalos oldal egészen más természetű kompromisszum-javaslatára /az égető türesem fejében Dorog levegőjét egyébként megjavíthatni/ nem is találkozhat.

Mi történt tehát 1984 novemberétől 1985 áprilisáig? A helyi vezetés az aláírásgyűjtést "szervezett akciónak" minősítette, a csatlakozók nagy számát pedig az aláírók tájékoztatatlanságával magyarázta: az égetőműről sem tudtak eleget, de azt sem tudták pontosan, mit iratnak velük alá. Ez határozta meg az ellenlépéseket is: párttaggyűlések és munkásgyűlések, aztán februárban városrészgyűlések is, ahol a felmerült aggályokat megnyugtatóan megválaszolják. A kampány megismétlődött júliusban, a területfelhasználási engedély másodszori kiadása előtt. /A novemberit ugyanis a megyei tanács felfüggesztette./ Közben az országgyűlési képviselő - aki mint mérnök, a novemberi tanácsülésen a terv több pontját kifogásolta, - felvállalta a tiltakozó lakosság ügyét, és az ipari miniszterhez készült. A megyei vezetés, ezt elkerülendő, szakértők szuperzsűrijét javasolta. Haimér Imre azonban inkább saját szakértőiben bízott, és társadalmi zsűrit akart alakítani. Ebben egyezett meg a megyei vezetéssel, s Dorogon - szintén a helyi tanács és pártbizottság egyetértésével - létrehozta a "helyi szakemberek bizottságát". /Összetétele: főgeológus, építész-, vegyész-, villamos- és gépészmérnök, közgazdász, a két gyermekorvosnő, mind dorogiak./ Két tájékoztató ülés után 1985. január 24-én nyílik alkalom arra, hogy a bizottság kipróbálja erejét. A "társadalom" és a beruházás támogatóinak nagyszabásúra tervezett találkozásán¹⁷ az derült ki, hogy a bizottságnak nincs súlya. A társadalmi bizottság előterjesztette zöldmezős telephely-javaslatát, de hogy ennek mi lesz a sorsa, érdemben szóba sem került;

kérdéseire és aggályaira részben nyílt, részben - álláspontja szerint - "elfogadhatatlan válaszokat" kapott; az ülést a tanácselnök azzal a bejelentéssel zárta be, hogy az engedélyt ki fogja adni. A bizottság feljegyzésben foglalta össze megválaszolatlanul maradt kérdéseit - de negyedik ülésre már nem került sor. A bizottság és a közvélemény meggyőzéséhez tartozott még két bizottsági tag sokat reklámozott bécsi útja, az ottani szeméttégető megtekintésére. De az összehasonlítás a dorogi terv kárára ütött ki.

Tavasszal mégis sor került /utólagos/ telephely-alternativa vizsgálatára. A VÁTI országos telephelyforgalmi központja azonban az eredeti terv szerinti telepítésre tett javaslatot. Négy másik potenciális telepítést úgy ejtett el, hogy "a nem azonos mélységű feltárással tekintettel reális összehasonlítást az utóbb vizsgált négy terület és a gyógyszergyár mellé történő telepítés tekintetében nem lehet elvégezni". Miután több helyen is megjegyzi, hogy a technológia biztonságában megbizik, és azt nem vizsgálja, az eredeti terv mellett csakis azt hozhatta fel, hogy ez a legolcsóbb, és a tervek már készek.

Ezzel a vezetés számára a viták korszaka lezárult; a tanács megírta az Ipari Minisztériumnak, hogy az égetőműhöz hozzájárul. A feladat ettől kezdve a lakosság meggyőzése, érdemi ellenvetésnek többé helye nincs. A döntés után megszólal az országos sajtó is. A dorogi "vihar" oka a Népszabadság szerint is kizárólag a hibás tájékoztatás.¹⁸ Az ügy és az ügyben követendő politika eldöntése, az országos figyelem és a választási előkészületek egy időre estek. Haimér Imre nem volt hajlandó megváltoztatni álláspontját, és továbbra is ellenezte a városi telepítést.¹⁹ Az április 27-i jelölőgyűlésen a párt képviselője magánakcióként tüntette föl a társadalmi bizottság megalakítását, s elhatárolta magát tőle. Haimér Imrét nem választották újra.

Történhetett a bizottsággal bármi - a lakosság hangulata nem változott. A fenti gyűlésen a lakosság Haimer Imrét azért hibáz-tatta, mert nem volt elég harcos. Tanácstagi szinten az ellenzés spontán jelöltet állított - az ügy szerencsétlenségére, éppen a hivatalában megtartani kívánt tanácselnök körzetében. A jelölt csak kevés szavazattal vesztett. A lakossági ellenzés késő őszre sem csökkent, sőt a szomszédos Esztergomra is kiterjedt - "mozgalom" nem lett belőle.

III. Közös kérdések

1. A környezetvédelmi mozgalmakkal kapcsolatban kezdettől fogva főkérdés volt, hogy mi a viszonyuk a politikához. Vezető politikusokkal való találkozásokon rendre visszatért az az aggály, hogy a megalakítandó egyesület, vagy a nyilvánosság elé lépett mozgalom "politizálni" kívánna, hogy az ügynek politikai oldala van stb. A környezetvédők pedig buzgón és őszintén bizonygatták, hogy semmi közül a politikához, és távol akarják tartani magukat tőle.²⁰ A "politika" jelentése viszont sosem konkretizálódott. Voltak szituációk, amelyekben hivatalos oldalról némileg határozottabban nyilatkoztak: "Nem akarunk magyarországi zöldeket". S van egy olyan értelmezés is, amely majdnem nyíltan kimondja, hogy a környezetvédelmi mozgalmak politizálása nem egyszerűen illetéktelen, hanem ellenséges tevékenység. Ezért hangzik fenyegetően az, hogy "az aggályok hangoztatásának politikai töltése van", vagy a már-már sztereotip "hangulatkeltés" vádja.²¹

Nyilvánvaló, hogy mind a vádaskodás, mind a tagadás szóhaszná-lata torzít. Nem a "politizálásról" van szó - hiszen a mozgalmaknak politikai eszközökkel kell élniük -, hanem a politizálás mikéntjéről. A mozgalmak fellépésével nagyon is a bűnnek, illetve erénynek minősülő politizálás gyakorlati határainak újrendezéséért /is/ folyik küzdelem.

A környezetvédelmi participációval együttjáró politizálást nincs miért tagadni. A mozgalmak a demokrácia kiszélesítésének részesei.

Ezért a mozgalmak a demokratizálás összes problémáját élesen felvetik /ti. a gyakorlatban - így különösen a nyilvánosságot, az egyesülési jog gyakorlását, a részvétel jogi eszközeit/. Ezt az objektív helyzetet a mozgalmak úgy élik át, hogy tudják és tapasztalják: nagyobb demokráciában könnyebben dolgozhatnánk. De a sorrendet nem fordítják meg: nem lépnek fel általában a demokráciáért, hogy a környezetet könnyebben védhessék. A résztvevők politikai nézeteinek egyébként is háttérben kell maradniuk. Egyrészt a mozgalom a konkrét célhoz keres elkötelezett támogatókat, másrészt a hálózat-felépítésből is ez következik. Természetesen a politikai szféra minden tényezője elvileg manipulálható. Az ismertetett mozgalmakat azonban konkrét veszélyhelyzetek hívták életre, szigorúan azok elhárítására irányulnak, s szubjektív hozzáállásukat ismerve nagyon valószínűtlen, hogy hagynák magukat felhasználni. Pillanatnyilag inkább az a vád manipulatív, hogy a mozgalmak "egyéb politikai célok" eszközei lennének.

E vonatkozásban éppen annak kellene feltűnnie, hogy Magyarországon a nagy tömegeket sujtó környezetszennyezéseket /a nitrátos vagy arzénos vizet, a váci katasztrófát, a szombathelyi olajömlést, egész régiók belélegezhetetlen levegőjét stb./ senki nem használta föl politikai céljai alátámasztására. /Holott erre szinte kínálja magát./ Ugyanigy a környezethez való jog a sérelmezett vagy hiányolt szabadságjogok semmiféle listáján nem szerepelt. Vagyis a mozgalmak "politizálását" nem indokolt éppen erről az oldalról megközelíteni.

2. Egyrészt a magyar mozgalmak, másrészt a németországi zöldek ismeretében a "magyar zöldek" elnevezés ma sem több, mint a környezetvédelmi mozgalom szinonimája. A magyar törekvések /egyes résztvevői/ tisztában lehetnek saját jelentőségükkel a demokratikus gyakorlat kiépítésében, de ez nem a mozgalmak önálló politikai programja, még kevésbé saját ideológiájuk része. Ilyen egyszerűen nincs; s tapasztalatom szerint az elkötelezett környezetvédők az alternatív ideológiákat éppoly kevésbé ismerik, mint bárki más.

A magyar mozgalmak kifejezetten és hangsúlyozottan a tüneti kezelésre szorítkoznak. Saját politikai jelentőségüket is inkább kisebbitenék, mintsem ökológiai kritikájukat általános társadalomkritikává tágítanák. Tehát nem lenne szabad egy zsurnalisztikus kifejezésre politikai értékelést alapozni.

Lehetséges azonban, hogy az ökológiai mozgalmaknak vannak saját törvényszerűségei.²² Számos szervezeti megoldásban a magyar mozgalmak öntudatlanul reprodukálták a világszerte jellemző network-felépítést, a báziscsoportokból összeálló fejnélküli hálózatot - ugyanugy a környezetvédelmi mozgalmak örök dilemmáját is, a fundamentalizmus és az engedékeny réalpolitika közötti állandó választási kényszert.

Az ökológiai kihívás igen sok esetben általános kapitalizmuskritikába illetve technológia-kritikába torkollott. Ez azonban nem ok arra, hogy a kihívás átfogó jellegéről ne vegyünk tudomást. Előbb-utóbb fel kell dolgozni azt a problémát, hogy a társadalmi tulajdonra épülő központi gazdaságirányítás - minden várakozás és elvi esély ellenére - nem tudott a környezeti érdekek és a környezetbarát technológiáknak több lehetőséget adni, mint a piaci módszerek. Hogyan lehet az ökológiai problémát marxista ideológiával megragadni? A szórványos kísérletek azt mutatják, hogy az ökológiai kiut váltói nagyon mélyen vannak: egy magyar tanulmány a "köztulajdon más, fejlettebb formáját" és a "közvetlen munka társadalomszervezetéből" való kilépést állítja a mai zsákutcával szembe. Ugyanez az írás felveti a környezetvédelmi és békemozgalmak együttműködésének szükségességét is.²³

A meglévő mozgalmak és ideológiák rendkívüli változatosságából inkább a sajátos szocialista megoldás reménye kellene, hogy következzen, mintsem az, hogy egyes kiragadott minták /nem is reális/ átvétele ellen lépjenek föl.

3. A magyar mozgalmaknak vállalniuk kell a kritikai jelleget is. Ez a kérdés elválaszthatatlan a környezetvédelmi nyilvánosság problémájától. Amíg a környezet állapotára vonatkozó adatok hozzáférhetetlenek, és amíg a környezetvédelmi döntések mechanizmusa az állampolgári részvétellel nem számol, továbbá amíg a nyilvánosság szerepe a döntések utólagos magyarázata, addig az állampolgárok részvétel tipikusan csakis "külső", kritikai lehet.

A környezetügy normalizálásának alapfeltétele lenne egy korrekt adatbázis; mondjuk egykörnyezetvédelmi évkönyv, amely a részletes és friss adatokat közölné.²⁴ Ma a tényanyag nemcsak szét-szórtnan és esetlegesen lelhető csak fel, hanem alapvetően hiányos: a környezetvédelem ugyanis zömmel formálisan, jogilag is "belső" hivatali ügy, a dokumentumok többsége szolgálati használatra szól, illetve titkos. A dorogi társadalmi bizottság, illetve gyermek-orvosnők sem kapták meg a KÖJÁL-tól a levegőtisztaság mérési adatait, ugyanigy járt az ELTE Klub Nagyharsányt illetően. Talán fölösleges említeni, hogy a GNV bizottságok anyagai, amelyekben egyáltalán az adatok találhatóak, szolgálatiak; az Akadémia a maga bizottsági anyagait a vizlépcsők társadalmi problémáiról néhány hét múlva titkosította. Az adatok visszatartásából folyik, hogy a monopólium birtokosa érdeke szerint szelektálja a kibocsátott információt, csak az álláspontját alátámasztó adatokat hozza nyilvánosságra, illetve a vitatott adat vitás voltát nem közli. Ezzel a közvéleményt félrevezetheti.

Érdeemes például összevetni a Dunántúli Naplóban megjelent Szársomlyó-cikkeket a /szolgálati használatra szóló/ hatástanulmány-nyal: kiderül, hogy egyetlenegy "megnyugtató" állítás sem igaz. Ez nemcsak arra vonatkozik, hogy a kikerics miért "nincs veszélyben". Azon még lehet nevetni, hogy 1976-ban a "Szársomlyó szebb lesz, mint volt" című cikk közli a természetvédelmi terület átadását a bányának - de hogy a bánya még a rekultivációs tervet sem készítette el 1985-ig, sosem tudhatta meg Baranya népe. Vagy: arról gyakran olvashattunk, hogy a bánya mindent megtesz a porterhelés csökkentésére, de arról nem, hogy a községben - mint a hatástanulmány bizonyítja - "állandósult a levegőtisztasági vészhelyzet". A

GNV melletti sajtókampány célja nyilván nem a tudományos vita recenzeálása, - bár ez is nagyon fontos lenne. Az viszont viszonylag tisztán tájékoztatási kérdés, ha nem közlik, hogy a Magyarországnak jutó energiából mennyi megy el az osztrák és csehszlovák munkák ellenértékének törlesztésére. /Több, mint a kétharmada./²⁵ Ez ugyanis megkérdőjelezné az önmagukban bevallottan gazdaságtalan erőművek ésszerűségét "az 1990-es évek elején áramszükébe kerülő ország" számára. Ugyancsak nem szakkérdés, hanem nagyonis szakszerűtlen tájékoztatás a felsőszakasz jellegű osztrák erőművek párhuzamba állítása a teljesen más, alsószakasz jellegű Szigetközzel,²⁶ vagy a madártávlatból fényképezett makettek, amelyek a Dunakanyar tájképének rombolásáról, úgy, ahogy az ránk vár, nem adhatnak képet. A hivatalos nyilvánosság az érem egyik oldalát mutatja be. Vádolhatja-e a környezetvédelmi mozgalmakat, ha azok esetenként csakis a hiányzó másik oldalt igyekeznek felmutatni?

Általános a törekvés, hogy a környezeti konfliktusok, éppen mint ilyenek, tehát mint nyitott kérdések, ne kerüljenek nyilvánosság elé. Ez a politika tehát kizárja az állampolgári részvételt a környezeti döntésekből. A nyilvánosság gépezete akkor indulhat be, amikor a kérdést hivatalosan már eldöntötték. Feladata ekkor a hivatalos álláspont támogatása. Ismeretes a GNV-ügyben a magyar sajtó hallgatása 1984 áprilisától 1985 nyaráig /amelyet csak a Budapest egy cikke tört meg/. A hatástanulmány és a megerősítő kormányhatározat óta viszont tervszerűen folyik a népszerűsítés. Doroggal kapcsolatban is akkor lépett be a "megnyugtató" nyilvánosság, amikor helyi ellenállás okozta meglepetésen tultette magát a vezetés. Sajátos módon a bűnbak itt a hibás "tájékoztatás" lett, mert nem tudta megelőzni a konfliktust.²⁷

A tabu-mechanizmusnak, vagyis a konfliktusmentesség látszata fenntartásának másik oldala is van. A Szársomlyó-ügyben nem egyszer kérték a nyilvánosság mellőzését, úgy is, mint a Klubnak való segítség árát. Ez a politika viszont a már létező részvételi mozgalmat a belső döntésmechanizmus részévé tenné, mintegy félhivatalossá, de úgy, hogy külső táptalajától, társadalmi jellegétől elszigeteli. /A KISZ Klub erre alkalmasnak is látszott, főleg miután együtt kezelték a KISZ KB-val./ De az esetek többségében nem kell ahhoz mozgalom által kiélezett helyzet, hogy elhallgassák a bajt. Például évekig nem lehetett a savas esők okozta erdőpusztulásról írni.²⁸

A környezetvédelmi nyilvánosság korlátozása a mozgalmakat illetően hatástalan. Először is az elhallgatás és az egyoldalúság szinte küldi az embereket a mozgalmakhoz, amelyektől további információkat remélnek és kapnak is. Másodszer: a titkolódzás hiábavaló. Mint az utolsó ítéletkor, itt is "bármilyen rejlik, mind kiderül". A tények és adatok előbb-utóbb a mozgalmak tudomására jutnak. Végül: a mozgalmak létrehozzák saját nyilvánosságukat. A "hivatal" számára még a második nyilvánosságba kényszerítés is kétélű fegyver. A tipikus azonban a "másfeledik nyilvánosság". A magyar környezetvédelem állásáról hű kép az egyetemi, kollégiumi ujságokból, híradókból stb. szerezhető - s ezek az információk a legjobb helyre is eljutnak.

A kritikai jelleg szükségszerű, de nem öncélú. A Duna-mozgalom mindig is fölajánlotta szakmai közreműködését. /Az MTA 1985. júniusában a hivatalos hatástanulmány véleményezése előtt vitára tűzte ki nyolc független szakember tanulmányát is./ A KISZ Klub tevékenysége pedig megmutatta, hogy a kritika és együttműködés milyen hasznosan összefér.

4. A környezetvédelmi mozgalmak sem kerülhetik meg a demokrácia aktuális problémáját, amikor a döntésben való társadalmi részvétellel a hozzáértés hiányát szegezük szembe. A szakértelem természetesen a mindenkor szakapparátusnál van. A környezetvédelemben is mindig azok vonják kétségbe a mozgalmak kompetenciáját, akiknek az Isten hivatalt adott. Csakhogy az alternatíva hamis: sem a "környezetben" élő laikus tömeg, sem szószólója, a mozgalom, nem pályázik a szakember szerepkörére. A beleszólást követelő polgár ugyanabból a hozott anyagból dolgozik, mint a döntéshozó politikus. Ő tehát, és nem a szakember, a mozgalom partnere. Mindenki tudja, aki ilyen munkában résztvevő, hogyan lesz a szekrényeket megtöltő anyagból az az öt oldal emlékeztető, amit az illetékes politikus el is olvas. Ebből az következne, hogy ha a mozgalom a polgárok részvételi igényének akar érvényt szerezni, akkor nincs szüksége szakértelemre - hanem azt kellene elérnie, hogy az a redukált anyag, amelyet a döntéshozó ismer, az érintettek számára is hozzáférhető legyen. /Ez sem lenne csekélység, főleg, ha időben történne, hiszen a gyakorlat döntés utáni "tájékoztatás".

Ez a gondolatmenet azonban azért nem kielégítő, mert a szakértői előkészítés nem mindig pártatlan. Ha pedig nem az, a mozgalomnak mégiscsak a szakapparátussal kell megvívnia. Azt kell elérnie, hogy a teljes anyag, az összes lehetséges változat bekerüljön a politikai mérlegelésbe; hogy egyáltalán legyen alternatíva. Gyakori ugyanis, hogy az érdekelt szakma csakis a neki kedvező megoldást készíti elő - ahogy a Duna és Dorog esetében is. Az erőművek nélküli folyamatszabályzást, az oldalcsatorna nélküli energiatermelést vagy a Nagymaros nélküli változatot sosem vizsgálták érdemben; az utólagos dorogi telephely-változatok komolytalanságát pedig láthattuk. A Szársomlyó esetében még a szeptemberi helyszíni tárgyaláson is - az ELTE Klubbal szemben - az itteni kő pótolhatatlanságát állította az összes szakértő. /A hatástanulmány azonban hat azonos minőségű lelőhelyet elemez, közülük több bánya is alkalmas a kiváltásra./

Másrészt a mozgalomnak képesnek kell lennie arra is, hogy feltárja a szakmai anyagoknak a döntést manipuláló egyoldalúságait és ferditéseit. Vagyis a mozgalomnak nemcsak azért van szüksége saját szakértőkre, hogy hitele legyen, hanem hogy egyáltalán működni tudjon.

Mindemellett a mozgalom nem helyettesítheti a szakmai apparátust és nem is konkurrál vele - hanem a szakmai előkészítés objektivitása érdekében lép föl, annak társadalmi ellenőrzése. Tevékenysége itt is elsősorban kritikai. /Az ebből folyó kényszerű egyoldalúság - mint a nyilvánosság esetében is - keltheti azt a látszatot, mintha a mozgalom az érdemi döntést igényelné./

Példáink alátámasztják a mondottakat. A Dunatáj Tájvédelmi Egyesület, vagy a Duna Kör sosem akart eredeti megoldásokat kidolgozni, hanem csupa olyan javaslatot tart felszinen, amelyeket a különböző tudományos bizottságokban képviseltek /és egyes tekintélyes és érdektelen testületek ma is fenntartanak/; másrészt - ugyanebből a forrásból - rámutat azoknak az érveknek a hibáira, amelyeket a hivatalosan favorizált változat mellett hoznak föl. Szinte azt mondhatnám, hogy a Duna-ügy szakmán belül maradt, csupán a frontok váltak szét; mindkét oldalon sokan elejétől fogva dolgoztak ebben a témában. A Dunatáj Tájvédelmi Egyesületnek egyik alapszabályszerű célja az volt, hogy az érdekelt szakembereknek vitafórumot biztosítson. A Duna Kör Alapítvány is a teljes helyzet feltárásához adna pénzt és nyilvánosságot. Szakértő kellett a probléma felismeréséhez a Szársomlyón is. Láthattuk, hogy az ELTE KISZ Klub teljes botanikai kompetenciával utasíthatta el a veszélyhelyzet elkenésére tett kísérleteket. A dorogi szakembereknek sem az volt a szerepe, hogy más telephelyet keressenek /bár külön kérésre ezt is megtették, és a főgeológusnak hála, nem rosszabbul, mint a hivatásos apparátus/, hanem hogy a megnyugtató érveket komolyan megvizsgálják, és ne nyugodjanak bele a látszatmegoldásba.

5. S ha befejezésül foglalkozni akarunk a mozgalmak szervezeti kérdéseivel is, ez megintcsak összefolyik a mozgalmak hivatalos "elismerésével", fogadtatásával, legális vagy illegális voltuk körüli homálllyal, s mindezekon keresztül végsősoron az autonóm cselekvés lehetőségeivel.

A környezetvédelmi mozgalmak legálisak, azaz nem jogellenesek, s e minőségükhöz nincs szükségük semmiféle formális "elismerésre". Erre a kategórikus megállapításra a jelen helyzetben félreértések tisztázása végett szükség van. A szabadság a főszabály és korlátozása az indokolást követelő kitétel; elvileg mindent meg szabad tenni, ami nem tilos. Tudjuk azonban, hogy ezek az általános tételek a konkretizálás során bizonytalanná válhatnak, s hogy a bürokrácia ellenkező hozzáállásával szemben, az akár ellentmondó tilalmak és engedélyek szövevényében, a szabad cselekvésért újra és újra meg kell küzdeni. De az nem igaz, hogy létezne egy "féllegális" szféra, amelyben a fensőbbség személyre szóló türése tenne lehetővé bizonyos cselekvéseket.³⁰

Márpedig a spontán környezetvédelmi mozgalmakat - mint annyi más demokratikus kezdeményezést - sokan egy ilyen féllegális kategóriába sorolják /amely azonban csak azok számára és addig létezik, akik és amig hajlandók elfogadni/. Hivatalos részről nem egyszer még a fél legalitást is megkérdőjelezzik. Eszerint a pusztá /s így teljesen önkényes/ eltérés a mozgalmak státusza. Erre azért kell kitérnünk, mert egy elterjedt indokolás /tanácson és kormányhivatalban is elhangzott/ az illegalitás vádját elemi jogi tévedésre alapozza. Eszerint jogszabállyal eldöntött dolog bírálata a jogszabály bírálata, vagyis annak ellentmondó, azaz illegális. Itt az állami mechanizmust alighanem összetévesztik a pártfegyelemmel. Jogszabályt bírálni mindenkinek szabad, akkor is, ha az adott szabálynak történetesen engedelmeskedni kell. /A tipikus a környezetvédelmi mozgalmak ügyeiben egyébként az, hogy a beruházásokat stb. elrendelő jogszabályok az állampolgárt nem kötelezhetik semmire./

Az elvi és jogi kiindulás tehát az, hogy a környezetvédő mozgalom - kritikai célkitűzésével együtt - törvényes. Máshol vannak a jogi korlátok, valamint a hatalommal rendelkező ellenerők manipulálási lehetőségei: megintcsak "a kivitel módja" az, ahol a mozgalom a mindenki számára érvényes korlátokba ütközhet - vagy ütköztethető. A mozgalmak "radikalizálásának" taktikája éppen arra épít, hogy az egyéb megnyilvánulási lehetőségektől elzárt mozgalom esetleg olyan eszközökhöz nyul, amelyeket jogszabály tilt. Így jogi lehetőség nyílik a mozgalom elleni fellépésre. A politikai megítélés befolyásolhatja a joggyakorlatot - ennyiben tehát a politikai "tűrésnek" tényleg van szerepe. Az összefüggés azonban kölcsönös: a jognak van garanciális funkciója, amely a politikának szab korlátokat. Éppen ezért alapvető a jogi alaphelyzet: a mozgalmak legalitása.

A jog és politika természetes és finom egymásrahatása nem vezethet összekeverésükig. Nem lehet például általában kimondani /noha előfordult/, hogy a nyilvánosság elé vitt vita jogilag tilos, a zárt tudományos vita viszont megengedett. Ez politikai kívánság, amelynek végrehajtására, mint láttuk, a nyilvánosság mai szerkezete mellett megvannak az eszközök.

A mozgalmak legalitását gyakran úgy vetik fel, mint a mozgalom elismerését. Ám hiába cseng úgy - ez nem jogi fogalom, hanem szintén politikai kategória, s annak is megfoghatatlan. A legalitás szempontjából teljesen irreleváns: egy mozgalom léte tény, s minden formális elismerés nélkül törvényes. Mit jelenthet tehát az elismerés? Csakis a mozgalom gyakorlati és pillanatnyi politikai pozíciójának nagyon pontatlan kifejezését. Ha ugyanis - mint a gyakorlati esetekből következne - egy hivatalos szerv az "el nem ismert" mozgalmat nemlétezőnek tekintí, ezt akkor is nyugodtan megteheti, ha a mozgalom akár bejegyzett egyesületként működik is. Másrészt: ha az Akadémia, az OKTH, a Népfront, tanács, pártbizottság tárgyal egy mozgalommal, mit jelent ez a de facto elismerés? Vállalják-e, meddig, kik előtt?

A tárgyalt nehézségeket - amelyek végülis abból fakadnak, hogy ma még szokatlan a közvetlenül az állampolgári szabadságokra alapozott, és a kész szervezeti kereteken kívüli fellépés - sokak szemében megoldja az egyesületi forma. Ez illik abba a képbe, hogy a politikában szervek és szervezetek szerepelnek; továbbá az egyesületi jog bőségesen biztosítja az integrációt - ha úgy tetszik, hatóságilag szavatolja a "legalitást" és az /ezuttal jogi/ "elismerést".

Ennek ellenére az a kézenfekvő feltételezés, hogy az egyesület, főleg a hatóságokkal szemben, de a bátortalanabb támogatók megnyerése tekintetében is, kedvezőbb helyzetben volna, mint a "formátlan" mozgalom, csak a körülményektől függően igaz. Példáink közül az ELTE KISZ Klubnak szilárd, az egyesületekével összehasonlítható, sőt, politikailag kedvezőbb státusa van. Elgondolkozató ezért, hogy ez a jogilag rendezett helyzet mennyire nem nyújtott védelmet az ellenzéki ség vádjá és a nyomozás ellen. Másrészt az OKTH a tavaly szeptemberi kibontakozás idején sem a Klubot tekintette politikai partnerének, hanem a KISZ KB-t. /A Klub képviselőjét a KISZ KB "vihette magával" Nagyharsányba, és a KB képviselője kapta a politikai utasítást is: "Most aztán tessék az ügyet lekerekíteni"./ Doroggal kapcsolatban kár feltevésekbe bocsátkozni. Itt a fő kérdés ugyanis nem a politikailag elismert bizottság későbbi félreállítása, hanem az aláírásgyűjtő tömegmozgalom és a bizottság közötti kapcsolat megszakadása volt. A bizottság bizottságként tevékenykedhetne ma is, ha akarna - másrészt egy nyolctagu egyesület, amely csakis meghívásra, a tanácsüléseken nyilatkozik, csöppet sem lenne kényelmetlenebb a szeméttégetőknek.

A Duna-mozgalom 1984 elején saját belső problémái miatt is és az "elismerés" miatt is kereste az egyesületi státuszt. Nem rajta mulott, hogy nem sikerült. A mozgalom különféle átalakulásai során azonban a résztvevők megtanultak élni a laza együttműködési formával.³¹

Az egyesületi forma a környezetvédelmi mozgalmak számára /is/ általában csak célszerűségi, nem pedig létkérdés. /Ha egy mozgalom szervezeti strukturája és pénzügyei bizonyos szervezettséget érnek, az egyesületi jogszabályok alkalmazása kötelező - de hogy hol van ez a szint, megint csak mérlegelés kérdése. Az igazgatás nem fog sietni, hogy az egyesületi jogszabályt alkalmazza./ Ha a mozgalmak mérlegelik az egyesület nyújtotta előnyöket és hátrányokat, ez ma valószínűleg az egyesület javára dől el.³² Inkább a potenciális felügyeleti szervek azok, amelyek nem értékelik a környezetvédelmi mozgalmakhoz való viszony rendezettségét. Szokatlan lehet persze egy helyi tanácsnak vagy akár főhatóságnak is, hogy saját kritikusat kreálja meg. Csakhogy tévedés azt hinni, hogy az egyesületalapítás meghiusításával a mozgalmat nemlétezővé vagy akár "illegálissá" lehet tenni; s nem látom, hogy az informális beavatkozások korlátlanága miatt használna többet akár a környezetnek, akár a politikai életnek, mint egy civilizált, kölcsönösen szabályozott kapcsolat.

Az egyesületalapítás megakadályozása a Dunatáj Tájvédelmi Egyesület esetében egyik - a maga idején fontos és jellemző - példája volt a mozgalmak hivatalos fogadtatásának. A fentiekben erre még sok adat található, ám az ezekből nyert kép egyoldalú. Ugyanis a mozgalmak megítélése nem egységes.

Eddig, a konkrét ügyek kapcsán, többnyire az érintett szervek reakcióiról volt szó, a saját döntés és a mundér becsületének merev védelméről. Természetesen az "érintett" szervek érintettsége és reagálása is bonyolultan tagozódik. Láthattuk például, hogy nem a "természetvédelmi szervek" állnak szemben "az iparral!" A Szársomlyó-ügyben a helyi természetvédelmi hatóság úgy viselkedett, mintha a bánya - vagy ha a másik oldalon áll, akkor legalábbis az ördög ügyvédje volna: olyan egyoldaluan igyekezett hibát találni azok érvelésében, akik a hegy védelmében léptek fel.

Ha azonban általában és elvi kérdésként tárgyalják a mozgalmakat, nem lehet általában okot találni arra, hogy éppen a környezetvédelmi kezdeményezéseket zárják ki a pártprogram által is támogatandó "közhasznú egyesületek, mozgalmak" közül. Sőt, vannak politikusok, akik rámutatnak, hogy a környezetvédelem és természetvédelem elsőrendű politikai ügyé vált, s csak akkor van remény arra, hogy súlyos társadalmi konfliktusok nélkül megoldható legyen, ha nem kényszerítik a spontaneitás és elfojtás szférájába, hanem - többek között - a politikai rendszer biztosítja a nyilvánosságot és a szerveződés lehetőségét.³³ Ez az "általános" vélemény is a létező mozgalmak fogadtatása!

A sajtó a mozgalmakról - ha egyáltalán - csak a hivatalos döntés után tudósít. Dorogról az a benyomás keletkezik, hogy a tiltakozás jogos, ámde alaptalan volt, s megfelelő tájékoztatás esetén elkerülhető lett volna. Ezzel ellentétben áll, hogy sejteni lehet, hogy a "plusz garanciák", a "finn mintára" beigért társadalmi bizottság a szemétegető üzemelésének ellenőrzésére /ez más, mint a régi bizottság?/, a szemétegető elfogadása fejében juttatott egyéb környezetvédelmi pénzek mégiscsak a mozgalomnak köszönhetőek. Ám csak a társadalmi felbolydulásnak? /Ez is, önmagában, ennyit segíthet a város környezeti helyzetén? /Vagy mégis volt valami objektív alapja a tiltakozásnak?

A Szársomlyó-ügy első szakaszában, amíg a bánya-lobby hangja szól, szintén minden rendben van a környezettel - de itt az aggódók jóhiszeműségét megkérdőjelezzik/"egyeseznek érdekében áll a hangulatkeltés"/. Ebben az ügyben azonban a viszontválaszok mind a "másfeledik", mind - idővel - az első nyilvánosságban megjelenhettek! A szeptembertől meginduló kompromisszum-cikkek pedig elismerik a KISZ Klub munkáját, s így nyilván azt is, hogy tehát nem ok nélkül lépett fel.

A Dunával kapcsolatban a sajtóban általában csak személytelen aggályokról, aggódókról olvashatunk, - de ezt is csak azért, hogy az ellenkező álláspont igaza kiderüljön. A tulnyomó megoldás-optimizmussal szemben csak néhányan figyelmeztetnek arra, hogy egyáltalán maradtak problémák és bizonytalanságok - de ők a GNV helyességét emellett elismerik. Ha pedig nincs ok aggodalomra, az aggódásnak csakis politikai szándéka /"hangulat-keltés"/ lehet. De még ez a burkolt figyelmeztetés is "egyese-
nek" van címezve. A Duna Körről, a mozgalmakról, az OKTH-val való kívánatos együttműködésről - az egyetemi lapokat most nem számítva - csakis a Heti Világgazdaság irt, egyébként a Duna-mozgalmak léte és neve a sajtóban nem jelent meg. A Duna Kör alternatív Nobel-díjáról a magyar tömegkommunikáció nem adott hirt. /A GNV ellenzői először 1985 karácsonyán kaptak arcot, amikor is pellengérré kerültek "a Duna barátai"./

Mindezek alapján az újságolvasó azt a képet kapja, hogy a mozgalmaknak - amennyiben egyáltalán vannak ilyenek - azért nincs létjogosultságuk, mert nincsenek környezeti problémák; illetve ha vannak, azokat az arra rendelt apparátus megoldja. A mozgalmak alapja eszerint vagy jóhiszemű tévedés vagy rosszhiszemű félre-vezetés. 20-30 évvel ezelőtt talán még lehetett volna a környezet-védelem és társadalom viszonyáról így gondolkodni. Ma már - és éppen a jövőre nézve - tragikus ez a vakság.

A mozgalmak megítélése a látszattal szemben voltaképpen nem az általuk képviselt nézet objektív szakmai helyességétől vagy helytelenségétől függ, hanem e szakmai vélemény politikai megítélésétől. A Szársomlyó-ügy példázza, hogy ha az erőviszonyok úgy hozzák, hogy a jóvátehetetlen környezetpusztítást "hivatalosan" is feltárják, a mozgalom "ellenzékbeli" közreműködővé léphet elő. Hogy ítéljük meg most a Klub tavalyi "hangulatkeltését" - amely nélkül viszont nem jutottak volna el a kompromisszumokig sem?

Hiába koncentrálnak a mozgalmak a szakmai problémákra és igyekeznek szinte tudomást sem venni létük szükségszerű politikai jellegéről - támadóiknak ez a politikai oldal, annak önállósítása a legkényelmesebb céltábla. Az "ellenzékiiség" és a "nacionalizmus" vádja minden konkretizálás és bizonyítás nélkül, célozgatásokkal és belső anyagokban terjed, s az önállótlanabb gondolkodású középvezetőkben kedvező talajra talál. Ami a KISZ Klubbal történt, elvileg mindegyik mozgalommal megtörténhet. De vajon ezzel minden gyanu eloszlik? Aki a Szársomlyó-trikót hordja, nem hordhat magánál egy-egy hatástanulmányt! - A Duna határfolyó jellegével kapcsolatos problémákat, illetve az építkezés összefüggését a csehszlovákiai magyar kisebbség helyzetével az MTA problémabizottsága hozta be a vitába, s az utóbbival a vizlépcsők mellett is érveltek politikusok. Ezzel szemben a Duna Kör mindig is a veszélyek közös voltát hangsúlyozta, és óvakodott attól, hogy a szlovák nemzeti érzékenységet megsértse. - Érthetetlen viszont, hogy a szársomlyói bánya barátai nem vették észre az ELTE KISZ Klub féktelen nacionalizmusát: éppen a magyar kikericset akarják mindenáron védeni.

Számos olyan intézményünket, amelyek ma a stabilitás fontos elemei, felvetésükkor szintén ellenzékinek bélyegezték. Ahogy a reformközgazdászok ügyét tisztázta az idő és a szükség, úgy remélhetjük, hogy a környezetvédőkkel szembeni vádaskodás is abbamarad majd. Valószínű, hogy a politikának azon tényezői, amelyek helyesen mérték föl az ökológia jelentőségét, és a mozgalmak között létrejöhet hasznos együttműködés is. De az idő nemcsak gyógyít: egy újabb történelmi kérésért nem a társadalom mozgalmi lesznek felelősek.

A környezetvédelmi mozgalmak olyan eszközöket is használnak, amelyek politikai kulturánkban korábban nem voltak szokásosak. Bár a mozgalmak maguk ezt biztos nem tekintik sikernek, mégis ki kell emelnünk annak jelentőségét, hogy például az aláírás-gyűjtést éppen az állampolgári környezetvédelmi mozgalmak gyakorlata tette elfogadott politikai eszközzé.

IV. Jogi eszközök

A kibontakozást a politika terén a bizalom, a pozíciók tisztázása és elismerése segítené. Néhány, egyébként is kívánatos jogi változás, illetve új jogintézmény ennek az ügynek is hasznára lenne.

a/ Az egyesületalapítás megkönnyítése. A környezetvédelemben gyakran előfordulhat, hogy a majdani szakmai felügyeleti szerv és az egyesületi formát választani akaró környezetvédelmi mozgalom véleménye ellenkező. Az egyesületalapítók ki vannak szolgáltatva pont ennek a hatóságnak, amely a szervezést megtilthatja. Arra hivatkozva, hogy az egyesület célja ellentétes a Magyar Népköztársaság állami, társadalmi és gazdasági rendjével. E rendelkezés hibája, hogy az igazgatási szerv akár napi politikai érdekek szerinti mérlegelése korlát és kontroll nélkül érvényesülhet egy állampolgári alapjoggal szemben. Éppen ezért ezt az igazgatásnak hagyott lehetőséget bírói felügyelet alá kellene helyezni. Azaz biztosítani kellene a szervezést betiltó határozat megtámadását polgári bíróság előtt³⁴ - éppen úgy, ahogy erre az egyesület bejegyzésének megtagadása vagy az egyesület feloszlataása esetén most is lehetőség van. A hatályos jog tulbiztosítása voltaképpen azt a politikai tartalmat fedi, hogy a felügyeleti szerv igazi feladata nem a formális törvényességi felügyelet, hanem az egyesületért való politikai felelősségvállalás. /Ahelyett, hogy az egyesület maga felelne magáért./ Véleményem szerint ma már elég lenne az utólagos hatósági kontroll, az egyesület bejegyzésekor.

A környezetvédelem mindenestre nehezen állitható be államellenes célnak. A Duna-mozgalom esetében az OKTH a másik elhárító módszert alkalmazta: illetéktelenségre hivatkozott. Az ilyen képtelenséget mégsem lenne jó kényszerházassággal orvosolni. Célszerűbb lenne valamely szervet általános /nem szakmai/ illetékességgel felruházni bármely hozzáforduló egyesület felügyeletére.

b/ A népszavazás politikai életünk aktuális témája. Igy csak utalnék arra, hogy a környezetbe való jelentős beavatkozások, főleg ha komoly ellenérvek vagy bizonytalanság is van, nem véletlenül a népszavazás klasszikus témái. Ez valóban mindenkit érintő tárgy, amelyben ki-ki nemcsak magáért, hanem a jövő generációkért is felelősséget visel.

Természetesen a népszavazásnak csak akkor van értelme, ha a szavazó az igen és a nem mellett szóló érveket egyenlő eséllyel és egyenlő mélységben megismerheti.

c/ A populáris akció: mindenkit megillető perlési jog a környezet védelme érdekében. Az eddigieken végigvonult, hogy a környezetvédelem az igazgatás, a hivatal belső ügye; a környezetvédelem egyeztetése az egyéb érdekekkel az apparátuson belül zajlik. E zárt rendszer felnyitását azonban elsősorban nem is a demokratikus elvek, hanem egyszerűen a környezetvédelmi igazgatás elégtelen eredményei /az un. implementációs deficit/ világszerte kikényszerítették. A különböző jogrendszerek a külső ellenőrzés illetve a beavatkozás számos megoldását dolgozták ki.³⁵ Ezek közül az állampolgárok aktív környezetvédelmi fellépésével az un. környezetvédelmi populáris akciók vannak összhangban.

Ennek a jogintézménynek az a lényege, hogy a bíróság gépezetét környezetvédelmi ügyben bárki megindíthatja, tekintet nélkül arra, hogy őt magát, azaz valamely jogát érte-e sérelem; vagyis a per nem az egyéni alanyi jog, hanem a közérdek védelmében folyik. Mindenkinek kereseti /perindítási/ joga van tehát a környezetvédelmet érintő igazgatási aktusoknak abból a szempontból való birói felülvizsgálatára, hogy azok tartalmilag megfelelnek-e a törvényekben lefektetett általános környezetvédelmi célkitűzéseknek; illetve az igazgatás "hallgatása" /az intézkedések elmulasztása/ esetén az aktus bírósági kikényszerítésére vagy pótlására. Ugyancsak mindenki pert indíthat bármely környezetszennyező vagy környezetkárosító ellen, a környezetvédelmi előírások betartásának kikényszerítésére.

Ez a jogintézmény ujdonságot hoz nemcsak az állampolgárok és az igazgatás viszonyában, hanem a bíróságok szerepkörét illetően is, sőt a polgári jog hagyományos feladatkörét is tullepi. De 1970 óta, amikor Michigan államban bevezették, az igen jó gyakorlati tapasztalatok és a jogintézmény rohamos elterjedése, másrészt a polgári jog egyéb területeinek hasonló irányu változása is a populáris akciókat igazolta.

1978-ban javasoltam a környezetvédelmi populáris akció bevezetése Magyarországon³⁶. A jogirodalom a javaslatot azóta is napirenden tartja - de egyelőre eredménytelenül. A legutóbbi remény néhány hónapja foszlott el, amikor a polgári eljárási törvény reformján dolgozó bizottság a populáris akció tervét formális indokok alapján elejtette. Nem véletlen, hogy nálunk azt a megoldást akarták bevezetni, amely nem adja meg a perlési jogot minden polgárnak, hanem - a hozzáértésre hivatkozva - magasabb szintű állami és társadalmi szervezetekre korlátozná azt.

1978 óta azonban a környezetvédelem társadalmi és politikai jelentősége nálunk is sokszorosára nőtt - s a tapasztalatok igazolták azt az akkori tételt, hogy "a populáris akciót csak olyan társadalomban szabad /ti. előre meghatározott/ szervezetekre korlátozni, amelyben az érdekcsoportok megszervezése, a spontán tömörülés mindennapos gyakorlat. A mi viszonyaink között egy ilyen intézkedés nem technikai javítás, hanem az intézmény popularitásának visszavétele lenne. Nálunk nem az egyéni vagy szervezeti fellépés között húzódik technikai határ, hanem a perlésre jogosult szervezetek jellege szerint van minőségi határvonal".³⁷ Ez még legszerencsésebb kimenetelő példánkra, a Szársomlyóra is áll. A Népfront, a KISZ KB, az OKTH fellépése itt összehasonlítható azzal, mintha a perlési jogot az országos társadalmi szervezetekre és az igazgatásra korlátozták volna. Az érdekkonfliktus belsővé vált, s nyilvánossága a bírósági eljárás nyilvánosságához nem is mérhető.

Igaz, hogy ugyanakkor a felső szinten képviselt környezeti érdek nagy nyomatékot kapott. Ám ennek a mechanizmusnak a megindítására az állampolgárnak illetve a Természetvédelmi Klubnak nem volt jogilag garantált lehetősége. - Ma már nemcsak az elfogadhatatlan, hogy a populáris akcióval meghatározott szervezetek élhessenek csak, hanem az is, hogy ezt a jogot az egyesületi formához kössék /még az egyesületi jog javasolt megváltoztatása esetén sem/. A perlési jogot mindenkinek meg kell kapnia. Ha felidézzük a spontán mozgalmak szervezetéről és a szakértelem szerepéről mondotakat, ugyis valószínű, hogy ilyen pereket környezetvédelmi állampolgári mozgalmak - azaz megfelelő szakértelemmel bíró és nem ok nélkül fellépő "szervezetek" - indítanának. A populáris akció lehetősége hatalmas bátorítást jelentene az állampolgári részvétel számára; ugyanakkor határozott célt és egyben eszközt is adna a mozgalmak kezébe.

Jegyzetek

1. Az előzmények ismertek. 1977-ben aláírták a magyar-csehszlovák kormányközi egyezményt a GNV-ről. A magyar fél a munkákkal pénzügyi okokból 1981-ben gyakorlatilag leállt, s az építkezés visszafogását, illetve 1990-ig tartó megszakítását javasolta. Végülis 1983. októberében az egyezményt módosító jegyzőkönyvet irtak alá, ami az elkészülés határidejét négy évvel kitolja. Az 1981 és 82 elején tartott tárgyalások és eredményük, hogy ti. az abbahagyás is, de a határidők tartása is lehetetlen, nem szivárogtak ki. Így az ekkor még főleg szakmai közvélemény valamilyen lebegő állapotot érzékelt, amelyben nem látszott lehetetlennek a tervkoncepció megváltoztatása sem. Ez a vélemény időnként politikai megerősítést is kapott. Az egyezményes terv hivatalos szerveken belüli kritikáját 1978-ban egy Győr-Sopron megyei KNRB vizsgálat indította el a tervek hiányosságairól. 1979-ben a HNF környezetvédelmi bizottsága előtt, 1980-ban a HNF, a Magyar Hidrológiai Társaság, ill. a MTESZ rendezvényein folytatódik a vita. 1981-ben kezdődik a tudósbizottságok jelentéseinek sora. Nevezetes az 1982. évi OMFb-tanulmány a Duna távlati komplex hasznosításáról; majd az MTA Elnökségi Interdiszciplináris Problémabizottságának ezt opponáló jelentése /1983. február/, rögtön ezután az MTA főtitkára által felkért operatív csoport jelentése /1983. április/. 1983. július 21-én határozatban mondja ki az OKTH, hogy a terv az ökológiai hatásokkal nem foglalkozott átfogóan, és előírja az 1985-re elvégzendő hatásvizsgálatot. - 1979-től jelennek meg közlemények a vízügyi, biológiai és földrajzi szaklapokban és a természettudományos népszerű folyóiratokban.
2. A gyűjtőív "legfejlettebb" formájában szép nyomdai kiállítású négylapos füzet, amely két oldalon tárgyilagosan tájékoztat a GNV hátrányairól és várható káros következményeiről; térképet és 20 tételes bibliográfiát közöl /köztük a vizlépcső melletti cikkeket is/. Az első oldalon a levél alatt 49 reprezentáns

aláíró neve - tudósok, írók, művészek, hozzáértők csak heten, igaz, kettejük akadémikus. Korrekten, csak ezután következik a megjegyzés: "Sok aláíró kérte annak felvételét a levélbe, hogy hozzák nyilvánosságra és bocsássák vitára a Dunával kapcsolatos fejlesztési elképzeléseket."

1984 őszéig több mint tizezer aláírás gyűlt össze, ebből 6068-at a címzett átvett, több ezer viszont egy tűzrendészeti ellenőrzés során eltűnt. Ezer fölötti a megkésve visszaérkezett aláírások száma. Figyelemreméltó, hogy a budapesti agglomerációból csak 3880 aláírás származik, a többi vidéki. Jelentős a 800 műszaki foglalkozású, a 280 jogász, közgazdász illetve vezető beosztású, a 430 /többségében vidéki/ pedagógus, a 900 fizikai dolgozó /felük vidékről/, és a 360 tudományos kutató támogatása.

3. A kutatási program ismertetését lásd a Természetvédelem 8. számában.
4. A síkságból magánosan kiemelkedő hegy természetvédelmi területe 1944 óta országosan védett, az OKTH törzskönyve 80 növénytani, 20 állattani, 25 tájképi értéket sorol fel. Az itt élő 754 növényfajból 40 védett, négy pedig fokozottan védett /köztük a jelképekké vált magyar kikerics/. Nemcsak a fajgazdagság, a ritka fajok, hanem a társulások is egyedülálló értéket képviselnek. A hegyen 3 fokozottan védett állatfaj él. Az itt található őslénytani leletegyüttes európai jelentőségű. Földtani felépítése, sajátos alakja és karsztformái önmagukban is indokolnák védettségét.
5. A település jelentős része az 500 méteres védőtávolságon belül van /elvileg tehát ki kellene telepíteni az embereket - robbantáskor így is a pincébe kell menni!/: a levegő pedig "tartós emberi jelenlétre alkalmatlan", állapítja meg a hatástanulmány /L. Heti Világgazdaság, 1983. január/.

6. Németh Rozália: Hátráló természetvédelem. Élet és Tudomány, 1984. /XI.23./ 1497.old.
7. A lemondás körülményeire ld. Természetvédelem, 4. sz. /Reakciók c. rovat/, ill. 6. szám. 9-11. old.
8. Ld. Pl. Szabó Lajosnak, az OKTH Dél-Dunántuli Felügyelőisége Igazgatójának levelét, közli a Természetvédelem 6. száma; ill. Polgár Antal baranyai környezetvédelmi titkár nyilatkozatát, Császár Nagy László: Seb a hegyoldalban c. cikkében, Magyar Nemzet, 1985. július 13.
9. A felügyelőiség később azt állította, hogy az anyag a páncél-szekrényben sértetlenül megmaradt. Az 1985-ös hatástanulmány azonban 1977. január 18-val kénytelen befejezni a bányatelekkel kapcsolatos kronológiát, mert a vaskos iratcsomó folytatás nélkül megszakad.
10. Seb a hegyoldalban, 1985. július 13; Szollát György: Mondvacsinált aggodalom? 1985. július 31. Ősztől nyárig viszont csak a Kertbarát Magazin közölt cikket /Tamás Enikő: Veszélyben egy génbank. 1985., 3. old./ - a Buvár, az Élet és Tudomány, valamint a rádió Zöld telefonja elutasítja a Klub írásait.
11. Két hónap alatt öt hosszú cikk jelenik meg a Szársomlyóról: Mészáros A., Szársomlyó jelene, jövője, Tompuló érdekellentétek, Dunántuli Napló, 1985. Szeptember 4; Sáfrán István: Mi lesz a Szársomlyóval? Józan kompromisszumra törekedve, Népszabadság, 1985. október 24; Juhász Erzsébet: Védett terület kontra kőbánya. Megmenekül a Szársomlyóhegy. Magyar Hírlap 1985. november 11.

12. Ennek csak az október 24-i Népszabadság-cikkben maradt nyoma.
13. Ld. Román Mairan: Vihar a dorogi szemétegető körül. Népszabadság, 1985. április 23.
14. Dr. Dávid Anna és Kr. Kégel Eszter körzeti gyermekorvos 300.000 betegvizsgálat adata alapján kimutatta, hogy a krónikus légúti megbetegedésben szenvedő gyermekek száma Dorogon kétszer annyi, mint az ugyancsak erősen szennyezett levegőjű Miskolcon /és a borsodi átlag 3,5-szöröse/; a dorogi gyerekek 2,7 %-ának fejlődési rendellenessége van.
15. A Népszabadság április 23-i cikkében alcim a "Kétezer tiltakozó aláírás" ld. még a Heti Világgazdaság interjút Hajmer Imrével, 1985. március 16.
16. Egyedül a megyei lap hoz egy ismertető cikket a szemétegetőről februárban, maga a vita csak március-áprilisban kerül az országos nyilvánosság elé.
17. Jelen van a tervező, a beruházó 30 szakértővel, a városi vezetés és a társadalmi bizottság. Az ülésről azonban nem készült jegyzőkönyv vagy emlékeztető, a történeteket ezért a bizottság saját feljegyzésében volt kénytelen rögzíteni.
18. Ld. 13. jegyzet.
19. Ld. Heti Világgazdaság, 1985. március 16, Magyar Nemzet, 1985. április 18. /Tisztelt Ház!/
20. Pl. az ELTE KISZ Klub tagtoborzó cikkében is elhatárolja magát a politikától. "A Szársomlyó-ügy akaratumk ellenére politikai problémává vált. Képtelen rágalomk...ellenére, amelyet a bányavállalat védelmezői indítottak utnak, eredményről számolhatunk be." Természetvédelmi Klub Egyetemi Lapok, 1985. október.

21. Ld. Pl. Havas Péter nyilatkozatát, Vizlépcsőjárás. Magyar Hirlap melléklete, 1985. november 7; ill. a 8. jegyzetben felsorolt irásokat.
22. Vö. Szabó Máté: Zöldek, alternatívok, környezetvédők. Bp. 1985.
23. Eff Lajos - Vass Csaba: Utószó az Ökológiai Kapcsolatok c. kötetéhez. /szerk. Endreffy Zoltán és Kodolányi Gyula, Népművelési Intézet, 1983./
24. Ezt az olyan OKTH-kiadványok, mint Nádain Magda: Számvető könyvecske - Környezeti problémák számokban, képekben. Bp. 1984. c. igen hasznos, de nem teljeskörű és rendszeres összeállítása, nem pótolhatják.
25. Ausztria 1996-tól 20 éven át évi 1,2 milliár Kwó áramot kap, ez a nagymarosi vizlépcső ránk eső teljes évi teljesítményén felül a bőszi áram 54%-át is elviszi. A két erőműből a magyar fél részesedése összesen évi 1,8 kWó. Ld. Die Presse, 1985. november 29. A Heti Világgazdaság is helyesbítette azt a híret, hogy a törlesztésre Nagymaros energiája elegendő lenne. E kétharmadon kívül árammal törlesztjük a részünkre elvégzett csehszlovák munkák értékét is. Ld. Havas Péter nyilatkozata, Magyar Hirlap melléklete, 1985 november 7.
26. A valóban összehasonlítható sikvidéki tározókról és erőművekről nem ír a sajtó - pedig csak Kisköréig kellene elmenni.
27. Népszabadság, 1985. április 23. "Kizárólag a helyi politizálás gyengesége, ha most még sok dorogi lakos nem tudja magáénak érezni azt, aminek pedig örülnie kellene."
28. Faexportunk állítólagos érdekei miatt. Ld. Interju Straub F. Brunóval. Természetvédelem. 4. szám. A savas esőről a 24. jegyzetben szereplő adattárban is csak néhány sor általánosság van.

29. Például a "külön garanciák" közül kimutatni az egyébként is kötelező intézkedéseket, a kémény alatti fásítás értelmetlenségére felhívni a figyelmet, a védőtávolság alóli felmentés indokát követelni stb.
30. Ld. Sólyom László: Mit szabad és mit nem. Valóság, 1985. 8.szám.
31. A Duna Körnek nincs tagsága és nincs vezetője, csak közös célja van. Az egymást gyakran átfedő, de nem koncentrikus körök szélső határa akár a tizezer aláíró is lehet, hiszen mindegyik fellépett a Duna védelmében. Aki éppen aktív, saját felelősségére cselekszik. Elég egy személyes ismeretség és a készség, hogy bárki bekapcsolódjon egy akcióba, de bárki bármikor abba is hagyhatja. Erkölcsi kérdés, hogy az egyéni akciók másokét ne keresztezzék, és ne sodorjanak mást olyan helyzetbe, amelyet az nem vállalna. Annyira a tettek és nem a személyek számítanak, hogy a szorosabban együttműködők is sokszor csak látásból ismerik egymást. Természetesen vannak ismertebb emberek és vannak kezdeményezők, de a fentiek rájuk is vonatkoznak. A kérdésre tehát, hogy kik a Duna Kör, egy megbízható válasz van: én részt veszek benne.
32. Önmagában előnyös lehet, hogy az egyesület jogi személy, vagyis a mozgalom a tagoktól függetlenül életre kel, léte nem tagadható. Az egyesületet könnyebb hosszabb távra tervezetten működtetni, egyáltalán irányítani, egy irányvonalat tartani. Rendeződik a nyilvánossághoz való viszony, helységet lehet bérelni, saját kiadványt megjelentetni; a mozgalom "idegen-sége" a politikai élet szereplői között csökken. Emiatt a támogatók tábora is szélesedhet. Az állami szervek beavatkozásának a jellege megváltozik, jogi kereteket kell figyelembe vennie. Másrészt az egyesület formálisan betiltható, kívülről felhigitható, jellege is megváltoztatható - bár az utóbbiak ellen lehet bizonyos fokig védekezni.

33. Igy Pozsgay Imre: Népfrent-mozgalom és a politikai rendszer. A Magyar Politikatudományi Társaság évkönyve, 1985. 173.old.
34. Ld. Holló András: Az egyesületi jog a politika és a jog határán. Jogtudományi Közlöny, 1984. 12. szám, 676, 678. old.
35. Közismert például a svéd környezetvédelmi ombudsman.
36. Sólyom László: Egy környezetvédelmi populáris akció elvi lehetősége polgári jogunkban. Jogtudományi Közlöny, 1978. 11. szám, 672. old., majd részletesebben: Környezetvédelem és polgári jog, Bp. 1980. 117-170. old.
37. Környezetvédelem és polgári jog, 169. old.

